
Dan bereikt het systeem ook zijn uiterste verfijning: via het patronaat controleert de deftige burgerij het leven van de laagste standen (probeert dat althans te doen). Merkwaaardig is Suringars verzet tegen de nieuwe geest die in de jaren veertig begint te waaien. Als echte Restauratieman is hij wars van partijvorming: hij is dus niet alleen afkerig van Heldrings hang naar orthodoxie, maar tevens van het streven van goede vrienden om via speciale ‘protestantse’ verenigingen het zich emanciperende rooms-katholicisme tegen te gaan.

Dat mannen als Suringar het tij niet konden keren, blijkt helder uit het artikel van Annemarie Houkes over wat zij terecht aanduidt als het ‘Réveil van het volk’: orthodoxe middenstanders richtten eind 1847 in Amsterdam de Vereeniging ter Verbreiding der Waarheid op, waarin zij samen met geestverwanten uit de laagste standen een eigen vorm van patronaat opzetten. Door elkaar als ‘broeder’ en ‘zuster’ aan te duiden, accentueerde men niet alleen de geloofsverbondenheid, maar vermeed men tevens de voor de standensamenleving zo karakteristieke aanduidingen als ‘mijnheer’, ‘mevrouw’, ‘juffrouw’, ‘vrouw’.⁴ Evenals bij de verenigingen uit de eerste helft van de eeuw, omvatten de activiteiten van ‘de Verbreiding’ (en verwante verenigingen elders) op den duur steeds meer terreinen. Op deze wijze schiep men zich een nieuwe eigen levenskring, die evenwel niet langer in de eerste plaats bepaald werd door stand, maar door confessionele keuze. Dankzij de binnen de vereniging geboden steun konden nu ook de laagste standen gebruik maken van het in 1867 in de Vaderlandse (Hervormde) Kerk ingevoerde kiesrecht en aldus in 1870 A. Kuyper naar Amsterdam halen. Kuyper bracht weliswaar de orthodoxe ‘kleine luyden’ tot grote invloed, maar dit kon hij pas doen nadat *zij* hem op de schouders hadden genomen!

Evenals Houkes’ bijdrage begint die van Jasper Vree in de jaren veertig. In 1844 wordt door volgelingen van de Groninger richting de eerste provinciale predikantenvereniging opgericht. Ondanks het feit dat deze beroepsvereniging gericht is op verdediging van bestaande waarden tegen de toenemende invloed van afgescheidenen en rooms-katholieken, wordt ze door ‘Den Haag’ toch verdacht. Partijvorming wordt daar niet op prijs gesteld, zelfs niet die van predikanten. Pas na 1848 volgt een korte periode van bloei. Daaraan komt definitief een einde als een aantal orthodoxe, nauw met de Réveïlbeweging verbonden, collega’s er (na enkele mislukte pogingen) in 1862 in slaagt een eigen predikantenvereniging op te richten. Als de vrijzinnige collega’s daar in 1865 hun eigen organisatie tegenover stellen, verdwijnt het oude type van de niet-confessionele predikantenvereniging vrijwel geheel van het toneel.

Ik besluit met een wens. In het bovenstaande is steeds sprake

⁴ Letterzetter, later corrector, J.B. van Puttelaar, voorzitter van de Amsterdamse jongelingvereniging ‘voor den Handwerkstand’ (1852), bleef zijn jongere vriend, commissionair W. van Oosterwijk Bruyn, voorzitter van de meer exclusieve jongelingsvereniging ‘ter bevordering van Evangelisatie’ (1851) levenslang als mijnheer aanspreken; J. Vree, ‘Vrouwen in het Réveil’, in *DNK* 59 (dec. 2003), 1-8, m.n. 3.